

УДК 821.162.1 (Токарчук)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-8332.2023.2\(28\).299783](https://doi.org/10.18524/2307-8332.2023.2(28).299783)

Валентина МУСІЙ

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української літератури та компаративістики
valentinanew2016@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9641-7753>

СЕМАНТИЧНИЙ УНІВЕРСУМ ТЕКСТУ ОПОВІДАННЯ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК «ПРАВДИВА ІСТОРІЯ»

Анотація. Мета статті – вивчити та описати обумовленість образу універсуму, в якому опинився герой, авторською концепцією стану сучасного світу, а саме – взаємин між людиною та її оточенням. *Об'єкт статті* – твір «Правдива історія» з книги Ольги Токарчук «Химерні оповідання». Автор статті звертає увагу на те, що кожна з історій, з яких складається книга, може бути трактована втручанням проявом надприродного: виготовлення людей-клонів, перевтілення людей в консервації, перехід людини у стан хижої вільної тварини... Але вже назва твору, який є об'єктом уваги у статті, підкреслює правдивість, реальність всього, що сталося з героєм. Подальше ознайомлення з подіями дозволяє вважати, що і цей твір можна цілком вважати химерним – настільки гротескний характер набуває історія, герой якої з людини поважної, науковця, чия доповідь викликала захоплення учасників конференції перевертається на злодія в очах оточення, яке тільки-но шанувало його. Рівень тексту, який було досліджено – семантичний універсум. Зміст цієї категорії визначається автором статті так: аксіологічний кругогляд наратора, яким в тексті художнього твору обумовлено об'єднання автором епізодів у наративний ланцюг з метою актуалізації подієвості. В статті використано *стратегії наратологічного аналізу*. Докладно описано ключові топоси в оповіданні, місце перебування героя характеризується як гетеротопія. Увагу сконцентровано на домінантній семантичній опозиції «своє / чуже», а також тих опозиціях, що уточнюють головну: «людина – натовп», «гуманізм – відсутність людяності», «індивідуалізація – автоматизм (шаблонність) сприйняття». В статті **зроблено висновок** про наявність екзистенціальних мотивів в оповіданні: самотність людини, відчуження від оточення, абсурдність світу.

Ключові слова: семантичний універсум, нарація, топос, гетеротопія, семантичні опозиції, художній простір, подія, О. Токарчук

Постановка проблеми. Виходячи з того, що будь-який літературний твір – це художня система, яка складається з кількох рівнів, що знаходяться у тісному взаємозв'язку, чим забезпечується цілісність та концептуальність твору, ми звернулися до оповідання Ольги Токарчук «Правдива історія» з метою мотивувати семантичний універсум тексту цього твору авторською концепцією взаємин між людиною та світом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій і мета статті. Інтерес до творчості сучасної польської письменниці Ольги Токарчук значно активізувався після того, як вона отримала Нобелівську премію. В Інтернеті з'явилося чимало матеріалів, у яких міститься інформація про біографію письменниці, про те, що у сучасному світі її бентежить у першу чергу і до художнього вирішення яких проблем вона звертається [наприклад, 5]. Серед наукових досліджень – переважним чином статті, в яких досліджуються «Бігуни» О. Токарчук. Збірка «Химерні оповідання» не часто викликає увагу літературознавців. Наукових праць, що присвячені оповіданню, яке є об'єктом нашої статті, ми не зустрічали. *Мета статті* – розглянути «Правдиву історію» Ольги Токарчук з точки зору обумовленості семантики ключових образів авторською концепцією взаємин між людиною і оточенням у сучасному світі. Для реалізації мети ми звертаємось до такої категорії, як семантичний універсум. До неї дослідники звертаються все частіше. Н. Кабанцева розглядає її зміст у контексті питання про «семантичні утворення, марковані лінгвокультурною специфікою» [2, с. 78]. А. Любка – як сукупність сенсів, які стягує у цілісність те чи інше слово (на нашу думку, тут розуміння значення категорії «семантичний універсум» наближається до «концептосфера»). «Семантичний універсум “все” для поетеси, – пише він про збірку поезій Людмили Тарнашинської «Луна мовчань. Лірика», – онтологічно пов'язаний із власним внутрішнім світом, ба більше – він всередині цього світу...» [4, с. 77]. На складовій «світ» у цьому словосполученні зроблено авторами статті «Семантичний простір: Міф чи реальність», які пишуть, зокрема, що «світ – це семантичний універсум, організований за голографічно-фрактальним принципом» [1, с. 7]. І. Шайнер, об'єктом дисертація якої є лексико-семантичний простір британської прози на військову тематику, трактує цю категорію у прагмастилістичному аспекті. «Під лексико-семантичним простором, – пише вона, – розуміємо важливий елемент семантичного простору, а саме: сукупність лексичних структур (засобів, стилістичних прийомів, синтаксичних конструкцій), які використовує автор, їх смислового навантаження (смысл, закладений автором та сприйнятий читачем), а також кореляцію лексичного значення до значення в тексті. [7, с. 3]. Ми в статті, що пропонується, використовуємо категорію «семантичний універсум» у такому значенні: аксіологічний кругогляд наратора, яким в тексті художнього твору обумовлено об'єднання автором епізодів у наративний ланцюг з метою актуалізації події.

Виклад основного матеріалу. Твір, якій є об'єктом статті, є частиною книги Ольги Токарчук «Химерні оповідання». Тому вже його назва («Правдива історія») викликає подив реципієнта – вона налаштовує на якусь виключність твору, його несхожість з іншими оповіданнями у складі книги. Книга про химерне (кожна з історій, з яких складається книга, може бути трактована втручанням проявом надприродного: виготовлення людей-клонів, перевтілення

людей в консервації, перехід людини у стан хижої вільної тварини...), а ця «історія» – «правдива». Подивимось, чи справді все так.

На перший погляд, все, що сталося з героєм можна пояснити ланцюгом цілком буденних випадковостей. Йдеться про науковця (його ім'я, як інформація про рід занять в тексті відсутні). Скоріше за все він є фахівцем або у галузі біохімії, але також освічений у мистецтвознавстві, оскільки мета його праці – дослідження впливу споживання білка на сприйняття кольорів, а аргументував він свої висновки тим, що «розквіт голландського живопису тісно корелює з розвитком тваринництва і стрибкоподібним зростанням споживання багатих на білок найдків у вигляді молочних продуктів». В будь якому разі простір його наукових інтересів – точні науки в тому, він, скоріше за все, людина раціонально мисляча, така, що на перше місце ставить об'єктивне, конкретне, таке, що пов'язане, скоріше, з досвідом, чим уявою та суб'єктивними асоціаціями. Професор знаходиться у чужому для нього місті, до якого приїхав для участі в конференції. В очікуванні бенкету, яким мало завершитися спілкування з колегами, він вирішив прогулятися і потрапив в доволі драматичну і загрозливу ситуацію: випадково затримався під час прогулянки, випадково не скористався послугами таксі, випадково потрапив у метро саме в той час, коли там була травмована жінка, випадково не помітив крадіжки свого піджака і втратив документи. Але у своєї сукупності всі ці обставини не можуть сприйматися як випадкові. Навпаки, складається враження, що якась сила керує вчинками героя і веде його до суто гротескної ситуації, коли його обвинувачують у загибелі тієї, кого він намагався врятувати, а потім і в розпусті. Таким чином, незважаючи на опозицію «химерні / правдива» в її назві, ця історія сприймається як суто химерна: з усіх боків благополучна людина, професор, що приїхав на конференцію і виступив з блискучою доповіддю, за одну-дві години втрачає статус, гідність, а може і життя. Тобто джерелом химерності стає сама дійсність.

Художній простір в оповіданні організований семантичною опозицією «своє / чуже». Вона є домінуючою в тексті. Одна з її маніфестацій – опозиція горизонтального характеру: «простір героя – простір міста, в якому він опинився». Простір організовано ланцюжком топосів, точніше – гетеротопій, в кожній з яких професор знаходиться в оточенні абсолютно чужих йому людей: метро, конференція, місто, знову метро, місто як простір блукань героя в пошуках виходу до готелю, готель, і, нарешті, фонтан біля готелю, де герой намагався змити з себе кров і був покараний як розпусник. В характеристиці сприйняття професором мешканців міста постійно спостерігаються коливання між відторгненням та намаганням наблизитися до них (але цілком поверховим) і знову – до відчуження. Перше свідчення про ставлення його до міста – примітка про те, що «позавчора» воно здалося йому холодним, продутим вітрами [6, с. 73]. Поява на небі сонця, яке визирнуло з-за хмар, а ще більше гарний настрій після успішного виступу, прийнятого «дуже тепло, навіть можна сказати – з ентузіазмом» [6, с. 73–74] впливає на його настрій і ставлення до оточення, і він

намагається по-новому поглянути на місто, у нього з'являється відчуття єдності з тими, кого він бачить. «Він, так само як інші, був задоволений собою, задоволений приїздом, доповіддю, погодою і навіть цим містом, яке ж бо ще позавчора здавалося йому нелюдським і відразливим. Тепер, коли в нього знизився рівень адреналіну і він мав відчуття добре виконаного обов'язку, приємне тепло розлилося по всьому його тілу – він радів сонцю, усміхався людям, яких минав у блаженній переконаності, що ніхто його тут не знає і що він може все, хоча нічого особливого не збирався робити. А перспектива, що невдовзі він опиниться в безпечних нутрощах готелю, з'їсть щось смачне й вип'є холодної горілки, якою тут щедро частували, зумовлювала, що він, власне кажучи, почувся щасливим» [6, с. 73]. Але почуття єдності з оточенням, як і уявлення про безпечність для нього нутрощів готелю, виявляється примарним. Коли він нарешті радісно досягає будівлі, в якій він ще декілька годин тому був особою, яку шанували, вітали, виявляється, що і тут він зайва людина, свого роду знедолена. Опис його перебування біля зашкленених дверей та вікон готелю також будується на антитезі «він / вони»: «Навколо високих вузьких столиків, накритих білими обрусами, стояли елегантно одягнені люди; їли, розмовляли – їхні голови нахилилися одна до одної, а потім відхилилися назад, мабуть, у відруху здорового сміху, руки торкалися плечей співрозмовників...» [6, с. 83–84]. Професор не може бути поряд з ними і головна причина у тому, що вони «елегантно одягнені», а він – без піджака, у закривавленої сорочці, в одному черевику. Тобто – цілком зовнішня несхожість. Але саме характер одягу атрибує належність людини до «своїх» або «чужих». Навіть коли професор помічає свого знайомого, «спеціаліста з платонічних і неплатонічних об'єктів у європейському живописі ХХ сторіччя», він виявляє, що йому нема на що сподіватися. Насправді головна ознака взаємин з оточенням – байдужість усіх до усіх, якщо не сказати – ворожість, яку йому судилося цього вечора відчути.

Перебування героя в різних просторах описано з порушенням лінійної хронологічної послідовності: спочатку опис метро, потім – повідомлення, що відбувалося позавчора (професор прибув до міста), потім – опис того, що відбувалося вранці – доповідь, потім – самотня прогулянка, і знову читач повертається спільно з героєм до метро. Таке порушення послідовності у викладі подій посилює враження хаотичності, безглуздості того, що відбувається з професором. Варте уваги те, що взагалі відсутні знаки того, що так чи інакше пов'язане з майбутнім героя. Невиключно, що у зв'язку з тим, що у професора немає майбутнього.

Те, що твір починається з того, що сталося і метро, можна мотивувати також тим, що це є сюжетна кульмінація. До цього епізоду читач не міг сформувати уявлення про подальші взаємини професора з оточуючими, а також, чим може завершитися його перебування о чужому місці. Все могло завершитися як налагодженням стосунків, так і повертанням почуття відчуженості. Саме у метро відбувається злам, і далі дія стрімко розвивається у напрямку до розв'язки, стан

професора стає з кожним його кроком і з кожним новим зіткненням з мешканцями міста стає все більш загрозливим. Тому саме опису того, що трапилося в метро, присвячена третина об'єму оповідання. І саме намагання професора допомогти незнайомій жінці і є справжньою подією з точки зору наратології (головними ознаками цього епізоду є його незворотність, одноразовість, консеквентивність, і, додамо, це відбулося насправді – історія «правдива»).

Вже перше речення в оповіданні включає читача в простір цієї незворотної події. «Жінка впала одразу, як зійшла з ескалатора, просто на мармурову підлогу, вдарившись головою об п'єдестал скульптури, що зображала робітницю міцної будови – мабуть ткалі, бо в руці вона тримала веретено. Професор бачив цей випадок досить докладно... [6, с. 75]. Одразу формується опозиція «самотня людина – натовп». Причому тут «самотня людина» – одночасно і жінка, що впала, і професор, який намагається допомогти жінці: «професор бачив цей випадок / *натовп*, що біг»; «людський струмінь зігнував ту, що лежала, і поплинув своїм річищем»; «ноги перехожих / розпластане тіло»; «кров виливалася з-під голови безвладної жінки / але *людський струмінь* вправно оминав її» [6, с. 75]. Та ж саме опозиція «людина – натовп» організує опис того, що відбувається в метро, коли наратор знову звертається саме до цього топосу перебування героя. «- Поможіть, допоможіть! – знову вигукнув він у *натовп*, з якого бачив тільки ноги й животи»; «*Натовп* перевалювався над ним, у його рішучості було щось запекле, наче професор і жертва пробували затримати Землю в її обертанні навколо Сонця» [6, с. 78]. Трохи далі, коли професора починає бентежити, що кров жінки може нести загрозу, він починає сприймати і її як «чуже». Він усвідомлює, що нічого не знає про неї: вона могла бути «повією, наркоманкою, а в її темній крові могли клубочитися мільйони ВІЛ-вірусів, які зараз проникали в організм професора через мікроскопічні ранки» [6, с. 80]. Але насправді, як і поранена, професор – одиниця, проти якої – цілий натовп. Як раніше люди в метро сприймали закривавлену жінку перепонуою для вільного руху, так тепер і до професора, який намагається перейти «рухливу вулицю», водії ставляться як до прикрої перешкоди. «Професор ляпав їх по капотах закривавленими долонями, що зумовлювало ще більшу розлюченість водіїв. Один з них, що сидів за кермом чорного “Ленд Ровера”, мав, очевидно, швидшу від інших реакцію, бо коли професор минав його, двері з боку пасажира раптом відчинилися і болюче гримнули його в бік. Він упав, але одразу ж спробував підвестися, розуміючи, що йому загрожує смерть. Автомобілі пригальмовували й оминали закривавленого чоловіка, який насилу підіймався...» [6, с. 81]. Все це свідчить про домінуючий характер семантичного протиставлення «своє / чуже» в структурі оповідання «Правдива історія» і викликає необхідність її мотивування, відповіді на питання, чим вона обумовлена.

На нашу думку, глибинна опозиція, яка уточнює антитезу «своє – чуже», у цьому оповіданні Ольги Токарчук – «людяність / автоматизм мислення та поведінки». Коли перехожі в метро бачать професора біля закривавленої жін-

ки – вони автоматично вважають його злочинцем; коли порт'є виявляє, що у професора немає паспорта, він автоматично ототожнює його з хуліганом незважаючи на те, що бачив його кілька разів, і вранці також, і нарешті автоматизм сприйняття проявляється в епізоді біля фонтану. Якщо людина без одягу залізла в фонтан, вона – розпусник. У зв'язку з цим виникає потреба у включенні у процес трактування сенсу того, що сталося з героєм твору такого поняття, як гетеротопія. Воно використовується для означення місць, де людина втрачає власні характерні ознаки як індивідуальність і характеризується своєю роллю. Професор (до речі, це також його рольовий, а не особистісний маркер) в метро – пасажир, на вулиці – перехожий, на конференції – доповідач, і так далі. Цікаве, що у «Правдивій історії» немає жодного персонажа у якого було б ім'я. Всі вони – виконавці ролей. Тому дійсність у творі, семантичний універсум якого організовано опозиціями «своє – чуже», «людина – натовп», «гуманізм – автоматизм сприйняття людини» і сприймається як химерна – кожен тут представляє модель поведінки, а тому може в будь яку мить при умові порушення ролевих правил бути покараним.

Висновки. Ольга Токарчук створює цілком екзистенційну ситуацію, коли виявляється, що будь-яка людина самотня і не може бути впевнена в тому, що цілком випадково, не плануючи і не роблячи чогось протиправного, навпаки, виявляючи цілком людське ставлення до ближчого, опиняється цілком відчуженою від оточення. І справа тут не в цій людині, а в тому, що оцінюється вона суть за її формальними ознаками. Аналіз топосів, з яких складається універсум, в якому перебуває герой оповідання, семантики слів та словосполучень, які використовуються для створення образу простору, в якому він знаходиться, виконують в «Правдивій історії» концептуальну роль. Вони є художнім вираженням авторської концепції.

Література

1. Вознюк, О.В., Кушнірук, Л.О., Квеселевич, Д.І., Овандер, Л.М. (1998). Семантичний простір: Міф чи реальність. *Вісник Житомирського інженерно-технологічного інституту. Фундаментальні науки.* № 8. С. 303–313.
2. Кабанцева, Н. (2018). Субсфера «універсам» як концептуальне поле політичної метафори на матеріалі української та англійської мов. *Актуальні питання гуманітарних наук.* Вип. 21 (1). С. 78–84. Retrieved from <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/21.167161>
3. Кушнірчук, О.А. (2007). Текстові аномалії як норма постмодерністського художнього дискурсу. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова.* Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. С. 281–221.
4. Любка, А. (2007). Мистецтво як харизма самотності. *Слово і час.* № 2. С. 77–78.
5. *Творчість Ольги Токарчук: кілька крапок над «і».* (Частина I). (2009). [Електронний ресурс]: [матеріали круглого стола]. Наталка Сняданко, Остап Сливинський, Роксана Харчук // ЛітАкцент: сайт. Retrieved from <https://goo.su/WSN6c>
6. Токарчук, О. (2020). *Химерні оповідання.* Київ: Темпора. 208 с.
7. Шайнер, І. І. (2019). *Лексико-семантичний простір британських художніх прозових текстів в військову тематику: прагматистичний аспект.* Автореф. дис. ... кандидата філологічних наук. Херсон.

References

1. Vozniuk, O.V., Kushniruk, L.O., Kveselevych, D.I., Ovander, L.M. (1998) Semantychnyi prostir: Mif chy realnist [Semantic Spase: Myth or Reality]. *Visnyk Zhytomyrskoho inzhenerno-tekhnologichnoho instytutu. Fundamentalni nauky.* № 8. Pp.303–313 [in Ukrainian].
2. Kabantseva, N. (2018). Subsfera «universum» yak kontseptualne pole politychnoi metafory na materialii ukrainskoi ta anhliiskoi mov [The subsphere “Universum” – a conceptual fieldof the political methaphor in the Ukrainian and English]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk.* Vyp.21 (1). Pp.78–84. Retrieved from <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/21.167161> [in Ukrainian]
3. Kushnirchuk, O. A. (2007). Tekstovi anomalii yak norma postmodernistskoho khudozhnoho dyskursu [Text anomalies as norm of postmodernist artistic diskurse]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova.* Serii 9. Suchasni tendentsii rozvytku mov. Iss. 2. Pp.281–221. [in Ukrainian]
4. Liubka, A. (2007) Mystetstvo yak kharyzma samotnosti [Art as charisma of loneliness]. *Slovo i chas.* № 2. Pp.77–78 [in Ukrainian]
5. *Tvorchist Olhy Tokarchuk: kilka krapok nad «i».* (Chastyna I). [Olha Tokarchuk’s works: some points above i] (2009). [Elektronnyi resurs]: [materialy kruhloho stola]. Natalka Sniadanko, Ostap Slyvynskyi, Roksana Kharchuk. LitAktsent: sait. Retrieved from <https://goo.su/WSN6c> Tokarchuk O. (2020) Khymerni opovidannia [Chimera stories]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian]
6. Shainer, I. I. (2019). *Leksyko-semantychnyi prostir brytanskykh khudozhnykh prozovyykh tekstiv na viiskovu tematyku: prahmastylystychnyi aspekt.* Lexical-Semantic Space in British Texts on Military Themes: Pragmatic-Stylistic Aspect. Avtoref. dys... kandydata filolohichnykh nauk [Lexical-Semantic Space in British Texts on Military Themes: Pragmatic-Stylistic Aspect. Thesis for a Candidate Degree in Philology (Phd)]. Kherson [in Ukrainian]

Valentyna MUSII

SEMANTIC UNIVERSE OF THE TEXT OF OLGA TOKARCHUK’S STORY “TRUE STORY”

*Abstract. Target of the article is to research and describe conditionality of the image of the universe in which turned out a hero by the author’s conception of modern world and relationships between human and his surroundings. An **object of the article** – “True history” from Olga Tokarchuk’s book “Outlandish stories”. Author of the article draws attention to the fact that each story in the book may be interpreted as fantastic: they are about making clone people, turning people into canned food, transition a person into the body of a wild animal ... However, already the name of work which is the object of attention in the article, contains an emphasis on truthfulness (reality), everything that happened to the hero has so grotesque character, that “True story” we may interpret as outlandish as well. This is the story about how authoritative scientist turns in the eyes of those, who only applauded him, into a villain and libertine. The level of text semantics was investigated in the article. Author defines the content of categorie «semantic universe» so: the axiological horizont of the narrator, which in the texts of artistic works connects individual episodes into narrative chain with purpose of actualization event-based side of literary work. In the article **narratological strategies of analysis** were used. Hero space was interpreted as heterotopia, in which he loses own individuality and perceived in terms of compliance or inconsistency with the pattern of a specific situation. Attention was focused on dominant semantic opposition “our own / someone else’s”, as well as such oppositions that clarify, develop the main: “man – crowd”, “humanism – inhumanity”, “individualization – automatism, stereotypedness perception». Such **conclusion** about the presence of existential motives in the story is offered in the article. They are: loneliness, alienation, absurdity.*

Key words: semantic universe, narration, topos, heterotopia, semantic opposition, artistic space, event, O. Tokarchuk.